

Az olasz külpolitika és Magyarország

A liberálisból a fasiszta rendszerbe történő átmenet idején

Mint ahogyan az közismert, Olaszország és Magyarország között mindig is erős és sokrétű kapcsolatok voltak, a két világháború közötti időszakban pedig különös jelentőséget kapott a két ország viszonya. Az olasz polgári és katonai hatóságok fontos szerepet játszottak a Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottság tevékenységében a békeszerződés előírásainak érvényre juttatása során, a két nép közötti hagyományos barátság pedig továbbélt. E rövid tanulmány arra törekszik, hogy feltárja, volt-e, és ha igen, akkor milyen formában volt változás a Róma és Budapest közötti kapcsolatokban a liberálisból a fasiszta rendszerbe való átmenet időszakában, illetőleg azt vizsgálja, hogy ez a folyamat mikor és milyen módon zajlott. Ehhez mindenképp ki kell emelnünk a két ország közötti viszony lényeges pontjait és az azokat meghatározó körülményeket az 1920-as években. Ezek közül a békeszerződés végrehajtását, amelyben Olaszország kulcsszerepet vállalt, illetve a Jugoszlávia féken tartására és ellensúlyozására irányuló politikát, továbbá a francia balkáni térfoglalást emelhetjük ki.

Kétségtelen, és e tekintetben mindig egyöntetűen vélekedett a történetírás, hogy a trianoni békeszerződés aláírása korszakos jelentőségű, súlyos következményekkel járó esemény volt a magyar történelemben: egy olyan hosszan tartó trauma az ország politikai életére nézve, amely meghatározta az elkövetkező két évtized döntéseit. Az első világháborús vereségnek ennél fogva nem csupán területi és gazdasági következményei voltak, hanem alapvető módon hatott a magyar társadalomra és politikára. Az 1920. június 4-én aláírt békeszerződés által megrajzolt határok drasztikusan csökkentették Magyarország területét, az ország lakossága 18,2 millióról 7,6 millióra csökkent. A történelmi Magyar Királyság területének kétharmada az utódállamokhoz került, a magyarság közel ötöde napjainkban egy másik államban él. A békeszerződés rendelkezéseinek súlya gazdasági szempontból nyilvánvaló volt, emellett a katonai előírások a hadsereg létszámát 35 ezer főben korlátozták, és megtiltották, hogy a magyar hadsereg hatásosabb fegyverekkel, valamint hadieszközökkel rendelkezzen.¹

* A szerző az Università degli Studi di Roma La Sapienza Dipartimento di Comunicazione e Ricerca Sociale docente (Roma, Piazzale Aldo Moro 5., alessandro.vagnini@uniroma1.it).

¹ A trianoni békeszerződés következményeiről különösképpen lásd: *The Hungarian Peace Negotiations*, 1921; Macartney, 1937; Pomogáts-Ádám-Cholnoky, 2000; Romsics, 2002; Lorman, 2006; Vagnini, 2017.

A békeszerződést követően majdnem egy teljes évtizedig Magyarország külpolitikailag elszigetelt maradt, és csak az 1920-as évek végével kezdődött új időszak a magyar politika számára, amikor végül hasznot húzhatott abból, hogy az olaszországi fasiszta rendszer újrafogalmazta balkáni politikáját annak érdekében, hogy megakadályozza a térségbeli francia befolyást. Az olasz–magyar barátsági szerződés aláírása 1927-ben nem véletlenül jelentett fordulóponthoz a magyar politikában. Bethlen István irányítása alatt, Olaszország támogatásával – ami addig hiányzott – Budapest igyekezett javítani nemzetközi helyzetén. A megújított olasz–magyar jó viszony következményeként vette kezdetét a két ország fegyveres erői közötti együttműködés, ami később lehetővé tette a magyar újrafegyverkezést a trianoni békeszerződés nyílt megsértésével. A Rómával ápolt elsődleges kapcsolat az évek során megerősödött, és a magyar külpolitika fontos hivatkozási pontjává vált. A folyamat mindamellett lassú volt, és az olasz külpolitika elemzése megmutatja, hogy a kapcsolat elemei továbbra is központi szerepet játszottak-e az általános külpolitikai stratégia meghatározásában, és ha igen, akkor miként.

A fasiszta külpolitika és Magyarország

Ezen a ponton fel kell tennünk a kérdést, hogy a fasizmus hatalomra kerülése valóban változást jelentett-e a Magyarországgal szembeni olasz stratégiai látásmódban; vajon bevezettek-e új elemeket a külpolitikai irányításban; valamint milyen tényezők alapján lehet azt mondani, hogy a rendszer első éveit alatt az olasz külpolitika fasizálódott.² Az kétségtelen, hogy a fasizmus a nemzetközi kapcsolatokban is változásokat – így a tempó és a stílus tekintetében is – kívánt végrehajtani, nem szabad elfelejteni azonban, hogy az olasz külügyminisztérium fasizálása meglehetősen későn kezdődött. 1926 előtt, Salvatore Contarini külügyminisztériumi főtitkár hivatali ideje alatt fasizálásról még nem lehet beszélni, az csak megbízásának végén és Dino Grandi államtitkári kinevezése (1925) és befolyásának megnövekedése után következett be.³ Grandi kinevezése azzal járt, hogy a diplomáciai testületbe bizonyos számú hithű fasiszta is bekerült, ám ez még nem jelentette szükségszerűen az olasz külpolitikai gondolkodás irányának azonnali megváltoztatását. Még az 1920-as évek második felében is Grandi külpolitikai felfogása ténylegesen különbözött Mussolini elképzeléseitől. A Duce – annak ellenére, hogy jó diplomáciai közvetítői képességei voltak – hajlamos volt agresszíven fellépni, ezzel szemben Grandi, különösen azt követően, hogy 1929 szeptemberében miniszterré nevezték ki, a bölcs óvatosságot választotta. Míg Mussolini azon gondolkodott, hogy az esetleges válságokból miként lehetséges előnyökre szert tenni, Grandi – úgy tűnik – minden alkalommal azt vizsgálta, miként képes előrevívó együttműködést létrehozni a nagyhatalmak között, és hogy a békés együttműködés támogatása növeli majd Olaszország hírnevét és

2 Magyarország általános helyzetéről, illetve az 1920–1927 között Olaszországgal ápolt kapcsolatokról lásd: Vagnini, 2015.

3 Ezen időszak olasz külpolitikájával kapcsolatban lásd: Di Nolfo, 1954; Di Nolfo, 1960; Knox, 2000. Ebben az időszakban a fasiszta külpolitika részletes és új elemzése: Lefebvre d'Ovidio, 2016.

szerepét.⁴ Miniszterként eltöltött három esztendeje politikai és diplomáciai szempontból rendkívül intenzív időszaknak bizonyult, az olasz diplomácia tényleges faszálásának végrehajtását jelentette új, megbízható személyi állomány felvételével, valamint egy olyan reform bevezetésével, amelyhez felhasználhatta az évtized elején, Giovanni Giolitti utolsó kormánya idején megtett lépéseket.

Ami a fasiszta mozgalom kormánya kerülését illeti, annak fogadtatása általában véve pozitív volt Magyarországon, főképpen a pénzügyi és a katonai körökben, amelyek érdeklődéssel tekintettek egy erős és a békerendezéssel részben kritikus kormányra.⁵ A magyar kormányban némi aggodalmat keltett, hogy az olasz mozgalmat utánozni kezdik, és példaként szolgálhat.⁶ Ennek ellenére felmerült, hogy a fasizmus egy új szakaszt nyithat az európai politikában, s emiatt a magyar politikai vezetés számára is érdekessé vált, amint ez világosan kiderül Bethlen miniszterelnök és a budapesti olasz követ, Gaetano Caracciolo di Castagneto 1922. november 14-i beszélgetéséből. A jelentésben, amelyet az olasz diplomata erről a megbeszélésről készített, egyértelműen kimutathatók az első kísérletek nyomai a Bethlen és Mussolini közötti közvetlen kapcsolatfelvételre. Bethlen egy új, erős kapcsolat létrehozásában reménykedett Olaszországgal, amitől Magyarország elszigeteltségének megtörését várta.⁷ Úgy tűnt, hogy Bethlen valójában a fasiszták hatalomra kerülését kívánta felhasználni annak érdekében, hogy támaszra leljen a magyar politika és gazdaság rendbetételéhez. Ebben az értelemben a miniszterelnök tevékenysége folyamatos és határozott volt.⁸ Ismeretlen volt viszont, hogy az új olasz rendszer miképpen reagál ezekre a lépésekre. Rómában figyelembe vették a magyar liberális körök határozott ellenállását a fasizmus külpolitikai szándékaival szemben, ezenkívül Mussolini többször is kijelentette, hogy Magyarország részéről is igényt tart a jóvátétel teljes megfizetésére, emellett – legalábbis hivatalos megnyilvánulásaiban – nem mutatta a magyarok iránti barátság különösebb jeleit.

Paradoxnak tűnhet: miközben egyrészt a fasizmust azzal gyanúsították az európai szintén, hogy barátságtalan szándékai vannak Magyarországgal szemben, másrészt azzal is vádolták Rómát, hogy pontosan Budapesttel esküszik össze a jugoszlávok ellen.⁹ E makacsul kitartó hírek december végén határozott cáfolatra készítették Mussolinit. Prágai, budapesti és washingtoni olasz diplomatáknak még egyszer kijelentette: *„Olyan hírről van szó, amelyet közzétettünk és megcáfoltunk. Mindenesetre Őexcellenciája felhatalmazással bír, hogy a leghatározottabb és leghivatalosabb módon kijelentsen, hogy nem létezik semmiféle egyezség vagy szövetség a magyar és az olasz fasiszták között, akiknek kizárólag nemzeti eszméjük és tevékenységük van. Az olasz kormány teljesen lojális és lojalitásra törekszik.”*¹⁰ 1922 végén rendszeresen

4 Grandi szerepéről: Lefebvre d'Ovidio, 2012.

5 Moscati, 1953. n. 41.

6 Bethlen november 4-én Orazio Vinco Gigliucci olasz ügyvivővel beszélvén kifejezte ezeket az aggodalmakat. Moscati, 1953. n. 69.

7 Moscati, 1953. n. 115.

8 Magyarország belső helyzetéről: Batkay, 1982; Juhász Gy., 1988; Lorman, 2006.

9 Ilyen jellegű hírek Belgrádból és Prágából is érkeztek. Moscati, 1953. n. 253., 268.

10 Moscati, 1953. n. 275.

kövezték egymást a cáfolatok, mivel gyakran utaltak az olasz és a magyar fasiszták közötti vélelmezett kapcsolatokra. A feltételezéseket Mussolini nemcsak hogy nem tartotta igaznak, hanem – figyelembe véve az általános elégedetlenséget és Bethlen közismert bizalmatlanságát az ilyen körökkel szemben – nevetségesnek vélte.

Egy másik szempont, amelyre ezen a ponton emlékeztetni kell, a revízió-ellenesség elve – amit Habsburg-ellenességként kell értelmezni –, amelyet a Mussolini-kormány nyíltan támogatott. Olyannyira, hogy amikor a Népszövetségben Magyarország felvételéről és a Habsburg-restauráció megtiltásáról volt szó, a kisantant képviselői az olasz kormányhoz fordultak, hogy közvetítsen a hatalmak között.¹¹

Még ha nem is történt semmiféle változás Budapest irányában az olasz politikában, a két ország közötti jövőbeni együttműködésről szóló híresztelések egyre gyakoribbá váltak, nem kis riadalmat okozva Belgrádban, s talán bizonyos elégedettséget a fasiszta körök számára, amelyek a jugoszláv szomszédra gyakorolt nyomásgyakorlást látták ebben. A Duce viszont nem kockáztatott, és amikor 1923 januárjában hírt kapott az állítólagos határ menti katonai mozdulatokról és az erdélyi magyar kisebbség körében zajló agitációról, teljes egyetértésben Franciaországgal és Nagy-Britanniával, nyugalomra intett. Ez az eset is világosan mutatja, hogy az a politikai vonal, amelyet Mussolini követni szándékozott, nem volt más, mint a szövetséges hatalmak együttműködése, és semmi esetre sem a térség egyensúlyát megváltoztatni szándékozó forradalom.¹² A közvetítést Róma Magyarország potenciális ellenfeleinek is felajánlotta, de ez esetben célja a konfliktusok elkerülése volt, nem pedig Budapest megvédelme.¹³ Hogy a félelmeket eloszlassák, ismételten biztosítékot adtak a román kormány számára. Mussolini továbbra is a mérsékelt irányvonalat támogatta, különböző biztosítékokat kínált, még Belgrádnak is, azt követően is, hogy 1924-ben, amikor Fiumét Olaszország annektálta, megváltozott a viszony Jugoszláviával. Róma számára mindenekelőtt fontos volt, hogy Magyarország stabil és békés maradjon. A diplomáciai dokumentumok vizsgálatából kitűnik, hogy az olasz kormány nagyobb figyelmet fordított a Bethlen vezette többség szándékaira, mint a faszizmushoz potenciálisan közel álló, kisebbségben lévő politikai erők igényeire.¹⁴

Az olasz külpolitika és a magyarországi gazdasági stabilizáció

Magyarország mindenképpen fontos tényezője volt az olasz külpolitikának, így fel kell tennünk a kérdést, melyek voltak azok a témák, amelyekben Olaszország oly módon járhatott el, hogy az megfeleljen Magyarországnak. Ezek között szerepel a szövetségesekhez fűződő viszony, vagyis Olaszország státusza az első világháború győztesei között. Ebben a tekintetben kétségtelenül említenünk kell a Szövetségek

11 Moscati, 1953. n. 280.

12 Moscati, 1953. n. 337.

13 Moscati, 1953. n. 363.

14 Moscati, 1953. n. 690–691.

zi Katonai Ellenőrző Bizottság tevékenységét. E bizottságot egy olasz vezette, és Olaszország súlya mindig is meghatározó volt benne.

A trianoni békeszerződés végrehajtása esetében az egyik alapvető szempont a katonai záradékok hatékony teljesítése volt. A fegyveres és biztonsági erők újjászervezését a békeszerződés következő pontjai szabályozzák: a 103. cikkely az általános hadkötelezettség megszüntetését; a 104., 105. és 107. cikkely a fegyveres erők létszámának korlátozását írja elő; a 109. és 110. cikkely a tisztek és altisztek számát maximálja; a 113. és 114. cikkely megszabja a fegyverzet mennyiségét; végül pedig a 135. cikkely arra kötelezi a magyar kormányt, hogy minden szükséges dokumentumot bocsásson a Szövetségek Közi Ellenőrző Bizottság rendelkezésére.¹⁵ 1920 és 1927 között a magyar hadsereg, szervezete és tevékenységének egésze a Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottság közvetlen katonai felügyelete alatt állt. A békeszerződés ezenkívül tág teret engedett a későbbi beavatkozásoknak, ideértve a politikai jellegűeket is. A politikai ellenőrzés a Nagykövetek Konferenciájának hatáskörébe tartozott, amely fenntartotta azt a jogot, hogy szükség esetén beavatkozzék a magyar politikába.¹⁶

Érthető, hogy Olaszország ebben a helyzetben fontos szerepet töltött be, mindig mérsékelt irányvonalat követve és tendenciózan a magyar érdekeknek kedvezve. Ebből a szempontból mind a technikai, mind pedig a nagyobb politikai következményekkel járó beavatkozásokat tekintve nem történt változás a liberálisból a fasiszta rendszerbe történő átmenet idején; egyértelmű folytonosság figyelhető meg, amely Olaszország érdekeit, a régióbeli erőegyensúly megtartását szolgálta. Róma csak nagyon lassan fordult abba az irányba, hogy megteremtse a feltételeket egy szövetségi rendszer létrehozásához Franciaország hatásának és a kisantant összefogásának ellensúlyozására.¹⁷ Olaszország többször támogatta a Magyarország feletti ellenőrzés mértékének enyhítését és jóindulattal nézte Bethlen kísérleteit, hogy hitelt szerezzen a nemzetközi pénzügyi központoktól a nemzetgazdaság helyreállítása érdekében.¹⁸

A gazdasági konszolidáció minden kétséget kizáróan kiemelkedően fontos volt ezekben az esztendőben. 1922-től központi jelentőségűvé vált a Magyarország jövőjét és a két ország közti kapcsolatokat illető olasz megfontolásokban. Mussolini ez év decemberében értesítette Caracciolo budapesti olasz követet, hogy biztosítsa Bethlent arról: *„Tisztában vagyok Magyarország pénzügyi nehézségeivel, és meg vagyok győződve arról, hogy a legjobb intézkedéseket fogják meghozni az ország gazdasági helyreállítása érdekében, ami összeegyeztethető az olasz érdekek védelmével, amely megköveteli, hogy a magyar jóvátételhez való jogunkat a*

15 A szerződés szövegét lásd: *Trattati e Convenzioni*, 1931. 93–384.; *Treaty of Peace*, 1920. A legfontosabb pontokról lásd még: Deák, 1972; Romsics, 2001; Vagnini, 2015. 74–77.

16 A Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottság tevékenységéről lásd: Vagnini, 2015. 107–148.; Juhász B., 2012. A Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottság tevékenységével kapcsolatban megemlíti még a magyar kormány megbízottról, Rapaich Richárdról nemrég megjelent kitűnően dokumentált munkát: Juhász B., 2019.

17 A kisantantról lásd: Ádám, 1981; Ádám, 1993.

18 Trianon gazdasági következményeiről lásd: Ránki, 1983; Jonas, 1982. 529.

*korábbi ellenséges államok által fizetendő jóvátételek, valamint a szövetséges vagy társult államokkal szemben fennálló tartozásaink általános keretein belül kezeljük.*¹⁹

A magyar kormányfő szándékára, hogy az európai fővárosokat felkereső útját Rómában kezdené, Mussolini kijelentette: kész és hajlandó is találkozni Bethlennel, viszont azt javasolta, hogy „Magyarország érdekében” először Párizsba utazzon el, ahol egyébként a Jóvátételi Bizottság székhelye is található. 1923 áprilisában Vinci Gigliucci budapesti olasz ügyvivő nem ok nélkül írta Mussolininek, hogy a jóvátételi kérdés megoldására úgy tekintenek, mint a magyarországi helyzet sarokköve, és ebben a vonatkozásban Magyarország leginkább az olasz kormányfő hozzáállására számított.²⁰

Április 18-án Mussolini levelet írt Vinci Gigliucci számára, hogy erősítse meg szándékát, miszerint találkozni kíván Bethlennel, hogy megtárgyalják a közös érdeklődésre számot tartó „általános és különleges” kérdéseket. A kormányfő kinyilvánította: kész arra, hogy „a magyar nemzet részére valami hasznos és jó cselekedetet hajtson végre”, valamint hogy a jóvátétel tekintetében hajlandó Magyarország számára kedvező hozzáállást tanúsítani.²¹ Mussolini hozzátette, hogy már kapcsolatban áll a britekkel, hogy elfogadtasson egy javaslatot, amely a jóvátétel megfizetésének határidejét húsz esztendőre kitolná, és ily módon lehetővé tennék egy olyan kölcsön kibocsátását, amely – a meglévő olasz pénzügyi nehézségek ellenére – konkrét formában hozzájárulhat Magyarország gazdaságának rendbetételéhez.

A magyar pénzügyi fejleményeket széles körben figyelemmel kísérték, mivel ezektől függött, hogy az ország képes-e fizetni a jóvátételt, illetve a belső és a regionális stabilitás fennmaradása. Ebből következően jó fogadtatása volt Bethlen terveinek, hogy külföldi hitelt szerezzen Magyarország gazdasági konszolidációjához.²² Ebben a témában tárgyalt Caracciolo budapesti követ május elején, mint jelentette: a magyar külügyminiszterrel folytatott egyik eszmecserején meghatározták a fő kérdéseket, amelyeket Bethlen és Kállay Tibor pénzügyminiszter elkövetkező párizsi, londoni és római útjain meg kell vitatni. Beszámolt arról is, hogy áttekintették az ország „siralmas pénzügyi állapotát”, amin csak egy külföldi kölcsön tudna javítani. A jóvátételi fizetések elhalasztását a magyarok az ország pénzügyi stabilizálása előfeltételének tekintették. Az olasz diplomata azonban nem mulasztotta el, hogy emlékeztessen arra: abban az esetben, ha létrejön a pénzügyi megállapodás Londonnal, az Olaszország „sok éven át tartó fölényének” elvesztésével járna együtt Magyarországon.²³ Bár komoly tárgyalások nem zajlottak addig, a magyar kormány egyértelműen hajlandó volt a nagyobb amerikai, brit, francia és természetesen olasz bankcsoportokhoz fordulni, így kívánván elkerülni azt, hogy különleges egyezményekkel egyetlen nagyhatalomhoz kösse magát. Emlékeztetni kell azonban arra, hogy az esetleges magyar stabilizációs kölcsön nem kis ellenke-

19 Moscati, 1953. n. 240.

20 Moscati, 1953. n. 700.

21 Moscati, 1953. n. 723.

22 Moscati, 1953. n. 723., 745.

23 Moscati, 1955. n. 11.

zést ébresztett a kisantant részéről, amely garanciákat igényelt – akár katonaiakat is – abban az esetben, ha ezeknek a tárgyalásoknak sikeres kimenetelük lesz.

A jóvátételi kötelezettségek megfizetésének meghosszabbítását – mint láttuk, ezt akár húsz évre is javasolták – a britek és az olaszok egymással tárgyalták meg. Mussolini – nem tudjuk ugyan, mekkora elégedettséggel töltötte el – bizonyára jóleső érzéssel fogadta ezt, mindazonáltal ügyelnie kellett, hogy ne áldozza fel az olasz érdekeket az amúgy is kedvezőbb helyzetben lévő London javára. Olaszország kétségtelenül érdekelt volt Magyarország támogatásában, azonban kellőképpen figyelembe kellett vennie a térség általános helyzetét. Amikor tudomására jutott a kisantant ellenkezése, Mussolini emlékeztetett arra: *„Ez a kormány tudatában van annak, hogy Olaszország, ahogy csak tudja, segíti Magyarországot, és ez a Jóvátételi Bizottság olasz képviselőjének Magyarországgal szembeni kedvező magatartása. A királyi kormánynak azonban szándékában áll, hogy ne alakuljon ki olyan helyzet, amelynek kimenetele a kisantant államai iránt kevésbé tűnnének barátságosnak. Ez közvetlenül ellentétben lenne szándékaival, és azt feltételezi, hogy az angol álláspont ugyanez. Ebből a célból pedig szükséges, hogy szűk értelemben technikai kérdésnek tekintsék, hogy milyen módon szanálják a magyar pénzügyeket.”*²⁴

Mussolini szerint kizárólag egy Londonnal összehangolt konkrét akció hozhatja meg azokat a hasznos eredményeket, amelyek elősegíthetik a magyar pénzügyi helyzet javítását, ugyanakkor megvédhetik Olaszország regionális érdekeit is. Az egész kérdést a Jóvátételi Bizottság kezelte, és óvatos megközelítést igényelt, legfőképpen pedig egy közös, a szövetségesek által elfogadott politikai vonalat. Franciaország – a kisantant államaihoz fűződő viszonyából adódó – kettős álláspontot képviselt. Mussolini május 14-én ezzel kapcsolatban azt írta: *„Nélkülözhetetlen, hogy ne tisztázzuk álláspontunkat. A prágai, bukaresti, belgrádi kormányokat és képviselőiket a Jóvátételi Bizottságban meg kell győzni arról, hogy szándékaink csak a magyar helyzet rendezésére irányulnak, hogy elkerüljük, hogy Magyarország aggasztó elemmé váljék a közép-európai újjáépítés általános érdekeiben. Szintén szükséges, hogy emlékeztessük a Quai d’Orsay-t arra, hogy szükséges, hogy Franciaország a továbbiakban ne tartsa politikai téren a kérdést, hanem működjék együtt, és helyezze vissza a gazdasági kérdések közé, minthogy valójában az.”*²⁵

Mussolini tisztában volt a nehézségekkel, és nem véletlenül javasolta: ha lasszák el a döntést az ügyben, hogy megfelelő moratóriumtervet dolgozhassanak ki, és úgy vélte, hogy egy rövid halasztás ebben a helyzetben Magyarországnak úgyszintén érdekében áll. Ennek ellenére a Párizs és a kisantant részéről tapasztalható ellenállás leküzdhetetlennek tűnt, csak Csehszlovákia mutatkozott hajlandónak bizonyos engedelményekre.²⁶ Amikor júliusban brit javaslatra felvetődött a lehetőség, hogy a Magyarország számára biztosítandó kölcsön kérdését a Népszövetség Pénzügyi Bizottságára bízák, komolyan felmerült annak a veszélye, hogy az

24 Moscati, 1955. n. 33.

25 Moscati, 1955. n. 38.

26 Moscati, 1955. n. 42., 48., 49., 131.

ország egy ellenőrző bizottság felügyelete alá kerül – amint az a közeli Ausztriával történt – az olasz érdekek és befolyás kárára.²⁷

A kérdés elhúzódott a következő hónapokra, és még decemberre is. A Jóvá-tételi Bizottság olasz képviselője, Giuseppe Salvago Raggi arra kérte Rómát, hogy egyszer és mindenkorra tisztázza a kormány hivatalos álláspontját. Mussolini majd-hogynem dühösen válaszolt a kérdésre,²⁸ mivel az olasz álláspont egyértelmű volt: kiegyensúlyozottnak maradni, és ahol erre lehetőség mutatkozik, megőrizni a barátságos magatartást Magyarországgal szemben.

1923-ban az olasz kormány többször is Magyarország jó barátjaként lépett fel, és arra törekedett, hogy közvetítő szerepet töltsön be a térségben. Augusztus-ban tett néhány lépést, hogy elősegítse a Bukarest és Budapest közötti megbéké-lést.²⁹ Ugyanakkor Mussolini elvárta, hogy az olasz érdekeket, például Görögország tekintetében, amennyire csak lehet, Magyarország támogassa.³⁰ Az olasz–magyar barátság egyértelműen hasznosnak bizonyult a fasiszta Olaszország szélesebb stra-tégiai érdekeit tekintve is.³¹

Az 1924. év azzal kezdődött, hogy megerősödött az ellenállás – különösen román részről – a Magyarországnak szánt kölcsönrel és a jóvátétel-fizetési morató-riummal kapcsolatban. Az 1924. január 27-i egyezmény Olaszország és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság között új bizonytalanságot teremtett Róma és Budapest kapcsolatában. A római szerződéssel Olaszország elérte a Fiumei Szabadállam megszüntetését és egykori területeinek felosztását, és megállapodott Belgráddal, hogy a város nagy részét Olaszországhoz csatolják, valamint egy vékony partsza-kaszt is Olaszországnak juttattak, hogy Fiume közvetlenül kapcsolódjon az olasz területekhez. A város környéke és Sušak előváros viszont a jugoszláv államhoz ke-rült.³² A Magyarországgal kapcsolatos olasz magatartás – Bethlen ez ügyben nyíl-tan hangoztatott aggodalmai ellenére – változatlan maradt. Február 3-án ezért Mussolini arra utasította Vinci Gigliuccit, hogy tájékoztassa a magyar kormányfőt: „Olaszországnak nincs oka arra, hogy a Magyarországgal szembeni szívélyes bará-ti viszonyát megváltoztatassa.”³³

A Szövetségek Katonai Ellenőrző Bizottság tevékenységének továbbra is különös jelentősége volt mind Olaszország – amely vezető szerepet játszott a bi-zottságban –, mind Magyarország számára, amelynek nemcsak hogy alá kellett vet-nie magát az ellenőrzéseknek, hanem ahol az lehetséges volt, ellen kellett állnia a kisantant törekvéseinek, tekintve hogy a kisantant egy ideje francia segítséggel

27 Emlékeztetni kell azonban arra, hogy ezzel kapcsolatban az olasz diplomácián belül különböző álláspon-tok léteztek.

28 Moscati, 1955. n. 494., 495.

29 Moscati, 1955. n. 176.

30 1923 második felében zajlott a korfui válság és a sziget olasz megszállása. Ezzel kapcsolatban lásd: Barros, 1965; Argiolas, 1973; Yearwood, 1986.

31 Moscati, 1955. n. 291., 302.

32 Belgrád kiterjeszthette uralmát a Recsina folyó deltájára, beleértve a Baross kikötő külső területét és az északi fiumei városrészeket. A határok pontos meghatározását egy olasz–jugoszláv bizottságra bízták, melynek határozatait az 1925. július 20-i nettunói konferencia is megerősítette.

33 Moscati, 1955. n. 617. Bethlen erre a közleményre adott válasza: Moscati, 1955. n. 621.

megpróbált az ellenőrző szervezetbe kerülni. Ezekkel a próbálkozásokkal, habár Róma nem méltányolta őket, a fasiszta kormány nem tudott nyíltan szembeszállni. Válaszul Antonio Salandra (aki ez időben Olaszország képviselője volt a Népszövetségben) egyik jelentésére 1924. szeptember elején Mussolini úgy rendelkezett: utasítsa el a békeszerződés felülvizsgálatának gondolatát és ne tiltakozzon a kisantant által elvárt ellenőrzésekkel szemben.³⁴ Az olasz kormányfő ezekkel a rendelkezésekkel részben megismételte azt, ami egy július 14-i dokumentumban már szerepelt, illetve amit szeptember 7-én Salandrának és Ercole Durini di Monzának, az új budapesti követnek írt. Megerősítette, hogy a békeszerződések tiszteletben tartása az olasz politika sarokpontja.³⁵ Róma számára fontos, hogy megtartsa, majd a későbbiekben erősítse kapcsolatait a kisantant tagjaival, és a magyar érdekek szükségénél nagyobb védelme miatt nem állt szándékában kompromittálni azokat.³⁶

1924 tavaszán némi visszaesés következett be a két ország közötti jó kapcsolatokban, amikor – többek között a magyar támogatás hiányában – meghiúsult annak a lehetősége, hogy olasz képviselőt nevezzenek ki a Népszövetség égisze alatt létrehozandó magyarországi pénzügyi ellenőrző bizottság élére. Durini szóvá tette ezt Bethlennel folytatott találkozóján, és kifejtette: *„A hatékony beavatkozásra tett ígéreteit követően és az után, hogy mit tettünk Magyarország javára és végső soron a hitel sikere érdekében, jogunkban áll elvárni nemcsak szép szavakat, hanem konkrét tényeket is.”*³⁷

A vádakat a magyar kormányfő terjengős magyarázatokkal kívánta visszatartani, amelyek azonban nem győzték meg egyértelműen az olasz diplomatát. Másrészt pedig nyilvánvaló volt, hogy Bethlen a legfőbb politikai szereplő az országban, az egyetlen, aki képes a kormány vezetésére, ezért nem tűnt célszerűnek vele szemben keményebb hangot megütni.³⁸ Mindezek ellenére Durini azt is hozzátette, hogy az immáron közelgő fővárosi helyhatósági választások kínos meglepetéseket tartogathatnak a kormánypárt számára.

Olaszország külpolitikai prioritásai

Olaszország mindazonáltal továbbra is kényes helyzetben volt a térségben, ami arra kényszerítette Rómát, hogy tovább lavírozzon a régió országainak ellentétes érdekei között, oly módon, hogy némi jószándékkal mindenki kedvére legyen és senkit se tegyen az ellenségévé. Ilyen értelemben kell olvasni azokat az utasításokat, amelyeket 1924. szeptember 17-én Mussolini Salandra számára küldött: *„Arra szorítok csak, hogy elviekben felhívjam a figyelmet arra, hogy politikai helyzetünk Közép-Európa államait illetően nagyon kényes, és nagy körültekintést igényel,*

34 Moscati, 1959. n. 486.

35 Moscati, 1959. n. 490.

36 A jugoszlávokkal megkötött római szerződésen kívül Olaszország nem sokkal korábban megállapodást kötött Prágával.

37 Moscati, 1959. n. 814.

38 Bethlen politikai akciójáról lásd: Romsics, 1987; Romsics, 1991; Cartledge, 2009.

hogy ne okozunk szinte legyőzhetetlen nehézségeket, esetleg maradjunk a második vonalban, hogy elkerüljük azon államok ellentétes törekvéseinek és kezdeményezéseinek elfogadását, amelyekkel érdekünk a különleges kapcsolatok fönntartása. Másrészről pedig biztos vagyok abban, hogy találékonysággal és nagy tapintattal sikerrel elkerüli majd ezeket a nehézségeket, amikor nem lesz lehetőség valamely általános érvényű megoldás támogatására. Végezetül feleslegesnek tartom hangsúlyozni, hogy a legrosszabb esetben javaslatot tehet a tárgyalás elhalasztására.”³⁹

Mussolini szavai jól összefoglalták az olasz álláspontot, de mindenekelőtt azt mutatják, hogy abban az időben nem létezett semmiféle kötelezettségvállalás Magyarországgal tekintetében, és az ország nem állt egy különleges stratégia központjában. Megértéssel tekintettek Budapestre, de semmi több. A helyzet a következő hónapokban változatlan maradt, miközben Magyarország pénzügyi konszolidálásával küszködött, a fasizmus pedig ekkor szembesült az aventinusi kivonulással.⁴⁰

1925 nyarán aláírták az Olaszország és Magyarország közötti kereskedelmi szerződést, ami kétségtelenül fontos és hasznos lépés volt, de híján minden különösebb politikai következménynek. Mussolinira mégis sokan, még külföldön is, úgy tekintettek, mint az egyetlen, aki képes befolyásolni a magyar politikát, olyannyira, hogy Moszkva 1925 novemberében beavatkozását kérte néhány ismert magyar kommunista kivégzésének megakadályozása érdekében.⁴¹ A valós vagy vélt kötelek a fasiszta Olaszország és Magyarország között ugyanakkor potenciálisan káros volt az olasz érdekek számára is, mivel a fasizmust kapcsolatba hozták különböző jobboldali csoportokkal, amelyekről azt mondták, hogy a fasizmus inspirálta azokat. Ezt a megközelítést Mussolini nyíltan elutasította, sőt 1926. január 9-én azt írta Durininak: „Itt az ideje világosan elkülöníteni az olasz fasiszta rendszert különböző országok többé vagy kevésbé sikeres utánpótlásaitól, de mindenekelőtt itt az ideje kijelenteni, hogy a fasiszta kormány és a magyar jobboldal között soha nem létezett semmilyen jellegű közvetett vagy közvetlen kapcsolat.”⁴²

Az önmérséklet, legfőképpen a nyíltan kinyilatkoztatott és követett mértékletesség volt ezekben az években a Magyarországgal szembeni fasiszta olasz politika vezérfonala. E tekintetben nem tapasztalható különösebb eltérés a liberális időszak és a fasiszta kormány között. Ez annak a ténynek köszönhető, hogy a fasizmus mint rendszer lassan erősödött meg az olasz államban, s a nemzetközi környezet objektív feltételei sem segítették elő érvényesülését, illetve nem voltak olyan kényszerek sem, mint amilyenek az 1930-as években váltak gyakorivá.

Az 1920-as évek második felében Mussolini összességében mérsékelt politikát folytatott, a békeszerződéseket tiszteletben tartotta, arra törekedett, hogy Olaszország mind jobban a kollektív rendszer részévé váljék. Ebben az elképzelésben Magyarország érdekes és hasznos partner volt, ám sem prioritás nem volt, sem pedig lehetséges eszköz a nemzetközi rendszer destabilizálására, annál is inkább,

39 Moscati, 1959. n. 502.

40 Az olasz belpolitika ebben az időben bekövetkezett fejleményeiről elsősorban lásd: De Felice, 1966.

41 Moscati, 1962. n. 155., 177.

42 Moscati, 1962. n. 219.

mert azt a fasiszta Olaszország kihasználni és nem elpusztítani kívánta. 1926-ban viszont változás kezdődött a Magyarországgal szembeni olasz politikában, a dunai ország számára egyre kedvezőbb álláspontot alakítottak ki, de az 1927-es kétoldalú egyezmény megkötéséhez intenzív tárgyalásokra volt szükség, amelyek egybeestek Mussolininak a „magyar kártyával” kapcsolatos elképzeléseiben bekövetkezett fokozatos és bizonyára előre nem eltervezett változásával.

E tanulmány rövid elemzéséből is kitűnik, hogy nem következett be hirtelen változás a Magyarországgal szembeni olasz politikában a liberális rendszerről a fasizmusra történő áttérés idején, annál is inkább, mert ez a folyamat maga is elartott egy darabig – ha valaha is befejeződött. Különösen lassan zajlott a diplomáciában, amelynek a hosszú távú és stratégiai érdekek érvényesítéséhez konszolidált viszonyokra volt szüksége. Hogy objektív elemzést adjunk az Olaszország és Magyarország közti kapcsolatokról, megpróbáltuk megemlíteni azokat a fő területeket, ahol a két ország az 1920-as évek első felében kapcsolatba került egymással. Ahhoz, hogy megértsük az olasz cselekedeteket ebben az időszakban, alapvető fontosságú volt újra átgondolni ezeket a területeket, és összekapcsolni az olasz külpolitika céljaival és új fő célkitűzéseivel.

Összegzés: az olasz külpolitika folyamatossága

Fontos az az érték, amit Róma a saját dunai-balkáni térséggel kapcsolatos politikájában Magyarországnak adhatott. Különleges vonást mutat a Mussolini-kormány első időszaka, amikor Olaszország véglegesen rendezni kívánta kapcsolatait Belgráddal. Azokban az években csak mérsékelt irányvonalat képviselhetett, ami számottevően különbözött a következő évtized e térségben követett fasiszta stratégiájától.

Egy másik itt említett szempont a katonai ellenőrzés a békeszerződés előírásainak végrehajtása során, aminek fő eszköze a Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottság volt. Hasonlóképpen fontos kérdés Magyarország hosszan elhúzódó gazdasági rekonstrukciója és drámai pénzügyi helyzete. Ehhez további szempontok is társultak – mint például a kisantant és a többi európai hatalom szerepe –, amelyek nem voltak másodrendű fontosságúak az olasz politika meghatározásakor. A kapcsolatokat ugyanakkor továbbra is az együttműködés és a verseny dinamikája jellemezte, és nem a nyílt vagy burkolt szembenállás. Mindezt egyértelműen mutatja, hogy azokban az esztendőkből – a döntő jelentőségű 1927. évig – Magyarországgal szemben a folyamatosság és a mértékletesség volt jellemző, és a fasiszta kormány idején sem következett be érdemleges stílusváltás és tartalmi változás. Összességében még a jóvátételek ügyében sem történtek különösebb változások, az olasz álláspont állandó és korrekt maradt, Magyarországgal szemben alapvetően megértőnek mutatkozott, ám minden különösebb érzelmi töltet nélkül, egyúttal tekintettel arra is, hogy meg kellett őrizni a jó kapcsolatokat a kisantanttal, és Olaszországnak saját gazdasági érdekeit is meg kellett védenie. Az évtized végén azonban más hatások is jelentkeztek, így a világgazdasági válság kitörése, vagy a hatalmi egyensúlyhoz és Franciaországhoz való viszony változása, továbbá Mussolini imá-

zsa, amely az olasz politikust nagy európai államférfiként, ennél fogva a békeszerződések követő nagy konfliktusokban lehetséges közvetítőként mutatta be. Utóbbira Magyarország kétségkívül egyike volt a legjelentősebb példákknak.

Mindez szorosan kapcsolódott ahhoz a folyamathoz, melynek során Magyarország újra beilleszkedett a nemzetközi környezetbe – ami azután közvetlenül vezetett az 1927. áprilisi megállapodásokhoz –, majd az európai környezet romlásához – ebben az 1929-es válság alapvető jelentőségű –, a törés pillanatához és a drasztikus változásokhoz. Az itt tárgyalt időszakban a dunai térséget érintő fasiszta külpolitika stílusa és célkitűzései továbbra is azonosak voltak a liberális rendszer módszerével és céljaival. Az erő és a stabilitás képét, amelyet Mussolini a saját kormányáról – időnként úgy tűnt, sikerrel – sugallni kívánt, hogy cselekvési képességét növelni tudja, irányváltás nélkül mutatta fel, anélkül hogy a nemzetközi rendben bármilyen új, forradalmi változás bevezetésére szükség lett volna.

Fordította: Andreides Gábor

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Ádám

1981 Ádám Magda: *A kisantant (1920–1938)*. Bp., 1981.

1993 Ádám, Magda: *The Little Entente and Europe (1920–1929)*. Bp., 1993.

Argiolas

1973 Argiolas, Tommaso: *Corfù 1923*. Roma, 1973.

Barros

1965 Barros, James: *The Corfu Incident of 1923: Mussolini and the League of Nations*. Princeton, 1965.

Batkay

1982 Batkay, William M.: *Authoritarian Politics in a Transitional State: István Bethlen and the Unified Party in Hungary (1919–1926)*. New York, 1982.

Cartledge

2009 Cartledge, Bryan: *Mihály Károlyi & István Bethlen: Hungary*. London, 2009.

De Felice

1966 De Felice, Renzo: *Mussolini il fascista*. Vol. I. *La conquista del potere, 1921–1925*. Torino, 1966.

Deák

1972 Deák, Francis: *Hungary at the Paris Peace Conference: The Diplomatic History of the Treaty of Trianon*. New York, 1972.

Di Nolfo

1954 Di Nolfo, Ennio: Il revisionismo nella politica estera di Mussolini. In: *Il Politico*, 19. (1954) 1. sz. 85–100.

1960 Di Nolfo, Ennio: *Mussolini e la politica estera italiana (1919–1933)*. Padova, 1960.

Jonas

1982 Jonas, Paul: The Economic Consequences of Trianon. In: *Essays on World War I: Total War and Peacemaking – A Case Study on Trianon*. Eds.: Király, Béla K. – Pástor, Peter – Sanders, Ivan. New York, 1982. 529–546. (War and Society in East Central Europe, VI.)

Juhász B.

2012 Juhász, Balázs: The Inter-Allied Military Commission of Control and the Military Control of Hungary between 1921 and 1927. In: *Hadtudományi Szemle*, 5. (2012) 1. sz. 47–72.

2019 Juhász Balázs: *Rapaich Richárd. Antant-ellenőrzés Magyarországon*. Szeged, 2019.

Juhász Gy.

1988 Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája (1919–1945)*. Bp., 1988.

Knox

2000 Knox, MacGregor: *Common Destiny: Dictatorship, Foreign Policy, and War in Fascist Italy and Nazi Germany*. Cambridge, 2000.

Lefebvre d’Ovidio

2012 Lefebvre d’Ovidio, Francesco: Dino Grandi, la carriera e la fascistizzazione del Ministero degli Esteri. In: *Nuova rivista storica*, 96. (2012) 2. sz. 455–478.

2016 Lefebvre d’Ovidio, Francesco: *L’Italia e il sistema internazionale. Dalla formazione del governo Mussolini alla Grande Depressione (1922–1929)*. Roma, 2016.

Lorman

2006 Lorman, Thomas: *Counter-Revolutionary Hungary, 1920–1925. István Bethlen and the Politics of Consolidation*. New York, 2006.

Macartney

1937 Macartney, Carlile Aylmer: *Hungary and Her Successors. The Treaty of Trianon and Its Consequences, 1919–1937*. London–New York–Toronto, 1937.

Moscatti

1953–1962 *I Documenti Diplomatici Italiani*. Settima Serie. 1922–1935. Vol. I. 31 ottobre 1922 – 26 aprile 1923. Vol. II. 27 aprile 1923 – 22 febbraio 1924. Vol. III. 23 febbraio 1924 – 14 maggio 1925. Vol. IV. 15 maggio 1925 – 6 febbraio 1927. A cura di Moscati, Ruggero. Roma, 1953, 1955, 1959, 1962.

Pomogáts–Ádám–Cholnoky

2000 *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban*. Vál., s. a. rend., szerk.: Pomogáts Béla – Ádám Magda – Cholnoky Győző. Bp., 2000. (Kisebbségkutatás Könyvek.)

Ránki

1983 Ránki, György: *Economy and Foreign Policy: The Struggle of the Great Powers for Hegemony in the Danube Valley (1919–1939)*. New York, 1983.

Romsics

1987 Romsics Ignác: *Gróf Bethlen István politikai pályája, 1901–1921*. Bp., 1987.

1991 Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Bp., 1991.

2001 Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Bp., 2001.

2002 Romsics, Ignác: *The Dismantling of Historic Hungary: The Peace Treaty of Trianon, 1920*. New York, 2002. (East European monographs, 607.)

The Hungarian Peace Negotiations

1921 *The Hungarian Peace Negotiations: An Account of the Work of the Hungarian Peace Delegation at Neuilly, from January to March 1920*. Vol. 1. Bp., 1921.

Trattati e Convenzioni

1931 *Trattati e Convenzioni fra il Regno d'Italia e gli altri Stati*. Vol. XXVI. *Atti conclusi dal 1° gennaio al 31 dicembre 1920*. Roma, 1931.

Treaty of Peace

1920 *Treaty of Peace between Allied and Associated Powers and Hungary and Protocol and Declaration Signed at Trianon, June 4 1920*. London, 1920.

Vagnini

2015 Vagnini, Alessandro: *Ungheria. La costruzione dell'Europa di Versailles*. Roma, 2015.

2017 Vagnini, Alessandro: La Delegazione ungherese alla Conferenza della Pace. In: *Annali della Fondazione Ugo La Malfa. Storia e Politica*, 32. (2017) 12–35.

Yearwood

1986 Yearwood, Peter J.: Consistently with Honour: Great Britain, the League of Nations and the Corfu Crisis of 1923. In: *Journal of Contemporary History*, 21. (1986) 4. sz. 559–579.

ALESSANDRO VAGNINI

ITALIAN FOREIGN POLICY AND HUNGARY DURING THE TRANSITION
FROM A LIBERAL SYSTEM TO FASCISM

Relations between Italy and Hungary have been constant and complex over time and of particular importance in the interwar period. The Treaty of Trianon represented an epoch-making moment for Hungarian history, a trauma with long and dangerous consequences, which characterized the country's choices in the following two decades. An analysis of Italian foreign policy in the transition period from Liberalism to Fascism can show whether and how elements of continuity were present in the definition of Italian foreign policy towards Hungary. This paper, through the study of Italian diplomatic documents, intends to clarify whether Mussolini's arrival in power and the establishment of the Fascist regime have represented a change in the Italian strategic vision with respect to Hungary; whether new elements have been introduced in the management of foreign policy and possibly through which dynamics it is possible to speak of a Fascistization of foreign policy during the first years of the regime. An important element in the analysis of this period is undoubtedly the value that Rome attached to Hungary within the framework of its policy in the Danube–Balkan region. The analysis of these elements can offer an interesting point of view on the dynamics of relations in the Danube–Balkan area in the interwar period.